

4. Пономаренко В. С. Стратегічне управління підприємством : [монографія] / В. С. Пономаренко. - Харків : Основа, 1999. – 620 с.

5. Саблук П.Т. Стратегічні напрями розвитку агропромислового комплексу України / П.Т. Саблук, В.Я. Мессель-Веселяк. – Інститут аграрної економіки УААН. – К., 2002. – 60с.

УДК 330.564.2

ПРОБЛЕМИ БІДНОСТІ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ТА ШЛЯХИ ЇХ РОЗВ'ЯЗАННЯ

*Махмудов Х. З., д.е.н., професор кафедри, Бурлака О.А., к.т.н., доцент,
Бурлака О.П., ст. викладач,
Полтавська державна аграрна академія*

Визначено основні причини зниження рівня життя населення України, оцінки бідності громадян та шляхи попередження бідності.

Certainly principal reasons of decline of standard of living of population of Ukraine, estimation of poverty of citizens, and ways of warning of poverty.

Постановка проблеми. Однією з найгостріших соціально-економічних проблем, зумовлених трансформаційними процесами в економіці України, є низький рівень життя населення. Населення країни є неоднорідним за потребами та можливостями їх задоволення. Як наслідок, наявне поглиблення диспропорцій у людському розвитку, між багатими і бідними, чоловіками і жінками, містом і селом, регіонами і країнами тощо. Подібні види нерівності рідко існують ізольовано та посилюють відчуття знедоленості, яке супроводжує людей протягом усього їхнього життя і передається з покоління в покоління. Саме тому час від часу загострюються суперечності між різними верствами населення, що є причиною дестабілізації політичної та соціально-економічної ситуації в країні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання підвищення рівня добробуту населення України дедалі набуває більш принципового значення. Теоретичні положення щодо рівня та якості життя населення висвітлено у працях таких учених, як І. Гукалова, Д. Карамішев, М. Кизим, Е. Лібанова, Л. Ноздріна, І. Проніна, Л. Сисак, О. Стожок, О. Тридід, Ф. Узунов та ін.

Значний внесок у дослідження теоретичних та практичних аспектів життєвого рівня населення в перехідний період в Україні здійснили А.В. Базилюк, Д.П. Богиня, І.К. Бондар, О.С. Власюк, В.М. Геєць, О.М. Гладун, Т.М. Кір'ян, В.С. Крисаченко, М.Т. Степико, С.І. Пирожков, А.П. Ревенко, Л.М. Черенько, В.С. Шишкін та інші.

Виклад основного матеріалу дослідження. Бідність – це такий стан індивіда, за якого той потерпає від недостатності власних накопичених благ, поточних доходів і доступних кредитних ресурсів, достатніх для задоволення його фізіологічних потреб – може вразити практично будь-яку особу, про-

те ймовірність цього залежить від способу життя, а також уміння використати наявний суспільний статус, освіту, професійні навички тощо за тих чи інших життєвих обставин; середній клас – сукупність досить успішних особистостей, які володіють значною кількістю ресурсів, навичками та вміннями, що використовуються ними для задоволення не лише власних потреб, а й для розбудови громадянського суспільства й поліпшення соціально-економічної ситуації в країні.

Бідність в Україні має наступні національні характеристики:

- низький рівень життя населення в цілому;
- поширення бідності серед працюючих громадян;
- значне майнове розшарування населення;
- висока питома вага людей, що відносять себе до бідних.

Кількісні показники моніторингу бідності населення в Україні показують, що Україна належить до країн з високим рівнем бідності. Так станом за 2008 р. рівень бідності в Україні становив 27%, що на 11,0% вище, ніж у країнах Європейського Союзу (10-16%) Показник глибини бідності за 2008 р. збільшився на 0,3% і становив 23,4%. Серед бідного населення питома вага злидених у 2008 р. становила 50,6%. При цьому високі показники бідності поєднуються із регіональною неоднорідністю бідного населення в Україні [2].

Ураховуючи їхні змістовні характеристики, джерела і засоби впливу, усі чинники, що впливають на рівень та якість життя населення, розподілені на три групи: внутрішні (особисті якості індивіда), родинні (матеріальні можливості й суспільний статус родини), зовнішні (вплив суспільства, ринкового механізму і механізму державного регулювання) [1].

У січні-вересні 2010 року рівень відносної бідності в Україні підвищився на 0,4 процентних пункти порівняно з аналогічними періодом минулого року і становив 26,4%, або 12,5 млн. осіб проти 28% аналогічного періоду 2008 року.

Хоча впродовж 2000 – 2009 рр. прожитковий мінімум в Україні зріс більш ніж удвічі, а у 2010 р. становив у розрахунку на одну особу від 825 грн. (з 1 січня 2010р.) до 875 грн. (з 1 грудня 2010р.), але тотожне зростання індексу споживчих цін зберегло розрив між цим базовим державним соціальним стандартом і кількістю грошей, необхідних для формування бюджету мінімального достатку [3].

Однією з основних державних соціальних гарантій є мінімальна заробітна плата, яка у 2010 році у місячному розмірі складала: з 1 січня – 869 грн., з 1 квітня – 884 грн., з 1 липня – 888 грн., з 1 жовтня – 907 грн., з 1 грудня – 922 гривні; у погодинному розмірі: з 1 січня – 5,2 грн., з 1 квітня – 5,29 грн., з 1 липня – 5,32 грн., з 1 жовтня – 5,43 грн., з 1 грудня – 5,52 гривні [3]. Не дивлячись на те, що законодавством заборонена виплата заробітної плати менше законодавчо встановленої мінімальної, за даними Держкомстату, серед працівників, які повністю відпрацювали місячну норму робочого часу (7,3 млн. працюючих), цей показник становив відповідно 0,24 млн. осіб, або

3,3% [4]. Мінімальна заробітна плата з 1 жовтня 2010 року встановлена у розмірі 907 грн., що становить 38,9% середньої заробітної плати за жовтень (2322 грн.) та у доларовому еквіваленті дозволяє витратити у середньому на одну особу майже \$3,0 на добу, що дещо більше міжнародного критерію бідності (\$2 США або \$4,3 США за паритетом купівельної спроможності на добу). Отже, розмір заробітної плати в Україні у 2-8 разів поступається рівню не лише розвинутих країн світу, а й країнам з перехідною економікою, що й обумовлює поширення бідності серед працюючого населення України.

Важливою запорукою життєдіяльності людини є її повноцінне харчування. Внаслідок об'єктивних (рівня доходів, доступності продуктів) та суб'єктивних причин (спосіб життя, вид діяльності, особисті чинники тощо) значна частина населення України й надалі потерпає від дефіциту фізіологічно найбільш цінних харчів, які вміщують білок тваринного походження, вітаміни і мікроелементи та, водночас, споживає більше за наукового обґрунтовану норму рослинної олії, яєць, хліба і хлібобулочних виробів, картоплі і цукру. Енергетична цінність добового раціону харчування 38% бідних в Україні нижча 2100 ккал – рівня, визначеного ВООЗ за своєрідну межу бідності.

Дотепер не переглянутий набір продуктів харчування, непродовольчих товарів і послуг для основних соціальних і демографічних груп населення відповідно до вимог закону „Про прожитковий мінімум” [5], що передбачено антикризовою програмою уряду [6]. Ці набори, на підставі яких визначається розмір прожиткового мінімуму, повинні переглядатися кожні 5 років, однак не мінялися із часу їх затвердження у 2000 році. При цьому в затверджених нормах узагалі не враховані окремі життєво необхідні видатки, зокрема на послуги охорони здоров'я, освіти, оздоровлення, зв'язок, що є переважно платними.

У 2008 році зростання витрат на продукти харчування відбувалося на тлі зниження реальних доходів українців. У результаті частка людей, які знаходяться на межі виживання, збільшилася: якщо в 2008 році близько 9% населення витрачали практично весь свій дохід на продукти харчування, то в 2009 р. ця цифра досягла 13%. Загальні витрати населення у 2 кварталі 2010 року порівняно з аналогічним періодом попереднього року збільшились на 12,4%. При цьому, за дослідженням, яке провів Інститут соціології НАНУ [7], жебраками себе рахують 5,7% українців. Більш всього убогих – 8,4% – у селах. Серед жителів великих міст таких 7%, а в маленьких містах – 5,5%. За суб'єктивними оцінками кількість бідних українців досягала в різні роки 75-80%, тобто 8% українців вважали себе абсолютно бідними, 13% – бідними виходячи з мінімально допустимої якості харчування та 28% – відносно бідними.

За статистикою ООН, за межею бідності в Україні перебувають 78% людей. Україна посідає 83-є місце за рівнем розвитку суспільства, опустившись за останній рік на 7 сходинок рейтингу, – визначають експерти ООН. Таке падіння викликано тим, що реальні доходи українців упали на 10% і

зросла кількість малозабезпечених. Тим часом, згідно зі звітом Global Wealth 2010 швейцарського банку Credit Suisse, Україна в рейтингу країн світу за забезпеченістю посіла передостаннє місце серед 40 європейських держав. Так середній розмір статків українця складає 2 тис. 700 доларів в рік, що лише на 200 доларів більше, ніж в найбіднішій державі Європи – Молдові. Для порівняння середньорічний статок громадян Польщі 28,6 тис. дол., Росії – 10 тис. дол., Білорусії – 6 тис. доларів [7].

Основними причинами того, що значна частина населення України вважає себе бідними, безперечно, є загальний низький рівень життя населення України і масштабна бідність, визначена за об'єктивними критеріями. Але значні (майже двократні) розбіжності рівнів бідності, визначених за об'єктивними і суб'єктивними критеріями, потребують пояснення.

По-перше, формування відкритого майнового розшарування і утворення нечисленного прошарку багатих людей супроводжувалась у нас появою дорогих магазинів, предметів розкоші, дорогих автомобілів, заміських котеджів тощо. Завдяки рекламі саме спосіб життя цих верств населення почав формувати нові життєві стандарти. Численні групи населення мимоволі почали звіряти свій реальний рівень життя зі сформованими стандартами і відповідно оцінювати його як дуже низький.

По-друге, зниження рівня життя переважної частини населення України протягом тривалого періоду часу закономірно формувало низькі самооцінки, а підвищення реальних доходів протягом останніх років далеко не компенсувало втрат попередніх років. Зниження легальних доходів тільки частково компенсувалося формуванням у значної частини населення працездатного віку незареєстрованих надходжень.

Проблема не обмежується масштабами бідності, хоча це, безумовно, дуже важливо. Справа ще й у тому, наскільки ці люди є бідними, що можуть вони придбати на свої доходи, чи зможуть задовольняти потреби свої та своєї родини?

Можна виділити декілька груп населення, що підпадають під ризик опинитися в групі бідних:

1) Бідність родин з дітьми. Низький рівень оплати праці не завжди дозволяє навіть обом працюючим батькам забезпечити прийнятний (за низькими національними стандартами) рівень життя своїм неповнолітнім дітям. При зайнятості обох батьків і у разі відсутності в сім'ї непрацюючих дорослих 27,4% сімей з дітьми є бідними. Серед родин з однією дитиною рівень бідності становить 29,5%, із двома – 35,9%, із трьома – 47,0%. Якщо в родині є дитина віком до 3-х років – рівень бідності зростає до 44,1%.

2) Бідність безробітних. Надзвичайно сильним чинником ризику бідності (що виглядає цілком закономірним) є безробіття, яке залишається в Україні на досить високому рівні: на 1 листопада 2010 р. рівень безробіття за методологією Міжнародної організації праці становило в Україні 21,4% всіх безробітних працездатного віку проти 1,5-2% рівня офіційно зареєстрованого безробіття. Особливо небезпечне поширення безробіття, яке спостерігається у малих та монофункціональних містах. Наявність у родині хоча б од-

ного безробітного підвищує ризик бідності на 55%, двох – у 2,2 рази, а трьох та більше (на жаль, в Україні, особливо у так званих депресивних регіонах) – утричі. Майже половина безробітних жінок має неповнолітніх дітей.

3) Бідність пенсіонерів є результатом впливу кількох чинників: низьких зарплат, високого рівня безробіття та тінізації економіки, високого демоекономічного навантаження (співвідношення чисельностей осіб пенсійного та працездатного віку). 96% пенсій, призначених на загальних підставах нижчі від межі бідності. Більше третини пенсіонерів у віці до 70 років продовжують працювати. А частка пенсій у сукупних доходах українських родин скоротилась до 32,7%, в тому числі пенсіонерів – до 55,3%. Таким чином, чинна система пенсійного забезпечення не захищає пенсіонерів від бідності.

4) Бідність працюючих. В Україні бідність дуже часто спіткає осіб, не просто достатньо освічених і кваліфікованих, а й працюючих, до того ж у режимі повної зайнятості. Так близько 65% бідних сімей – це ті з них, у яких хоча б одна особа працює. Ця ситуація віддзеркалює типову для бідного суспільства низьку ціну робочої сили. Мінімально прийнятний рівень життя значній частині працюючого населення забезпечує додаткова зайнятість, яка часто не має нічого спільного з професією та кваліфікацією, а в 97,4% випадків є незареєстрованою. Зберігаються значні борги по виплаті заробітної плати. Станом на 1 листопада 2010 року заборгованість із виплати заробітної плати становила 1283,7 млн. грн., з яких 709,9 млн. грн. заборгували економічно активні підприємства. Кількість працівників економічно активних підприємств, яким вчасно не виплачено заробітну плату, 3,7% від загальної кількості штатних працівників [8].

Є принаймні три бар'єри на шляху подолання бідності, які взаємопов'язані та взаємообумовлені між собою. Перший бар'єр – звужений ринок збуту продукції та послуг, що провокує зменшення кількості робочих місць та зниження вартості робочої сили. При обмежених ринках збуту інвестиції вкладаються тільки в модернізацію виробництва з метою підвищення конкурентоспроможності продукції та економічної ефективності. При цьому кількість робочих місць скорочується і відповідно зменшується вартість робочої сили. Тільки освоєння зовнішніх ринків збуту надає додаткові кошти в країну, створюючи умови для підвищення платоспроможного попиту на внутрішньому ринку, залучення інвестицій на розширення виробництва, що сприяє створенню нових робочих місць.

Другий бар'єр – монополізм, що виключає чесну конкуренцію роботодавців по відношенню залучення кваліфікованої робочої сили, обмежує вибір щодо працевлаштування, створює можливості для штучного зниження заробітної плати.

Третій – корупція є інструментом, що використовується монополістами для збереження конкурентних переваг та економічного усунення дрібних підприємств. Крім того, корупція відволікає бюджетні кошти від виконання соціальних програм.

Висновки. Вагомою запорукою попередження бідності є набуття населенням якісної освіти й подальше професійне та культурне самовдоскона-

лення, розробка ефективного механізму стимулювання участі роботодавців у підготовці й працевлаштуванні фахівців, організації практики студентів, підтримки навчальних закладів у реалізації освітніх і наукових проектів. Не менш важливою умовою попередження бідності є забезпечення належного рівня здоров'я населення, що істотною мірою пов'язано не лише зі способом життя, а й доступністю медичних послуг. Основними напрямками підвищення рівня добробуту населення є такі: гарантування виплати компенсацій по вкладах фізичних осіб; забезпечення населення та бізнесу доступними кредитними ресурсами; завершення реформи житлово-комунального господарства; реалізація державної програми „Доступне житло”; розвиток іпотечного кредитування; формування цивілізованого ринку землі з подальшим зняттям мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення, переоцінка таких земель і законодавче закріплення обґрунтованого мінімального розміру орендної плати.

Для подолання бідності необхідно зменшити в Україні податковий тиск, спростити дозвільну систему та створити конкурентоспроможні умови для ведення бізнесу та становлення середнього класу в бізнесі.

Література.

1. Мельниченко О. А. Підвищення рівня та якості життя населення: механізм державного регулювання : [монографія] / О. А. Мельниченко. – Х.: Вид-во ХарPI НАДУ „Магістр”, 2008. – 232 с.

2. Ситуація з бідністю в Україні та регіонах погіршуються // Режим доступу: http://www.socialpolicy.in.ua/ua/index.html?_m=pulications&_t=rec&id=12175.

3. Закон України „Про встановлення прожиткового мінімуму та мінімальної заробітної плати” // Відомості Верховної Ради України. – 2010. - №4. – с.19.

4. Експрес-випуск Держкомстату України „Розподіл кількості працівників за розмірами заробітної плати. нарахованої за вересень 2010 року”, від 17.11.2010 № 273.

5. Закон України „Про прожитковий мінімум” (зі змінами та доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. – 2008. -№12. – С.110.

6. Закон України „Про державну програму економічного та соціального розвитку на 2010 рік” // Відомості Верховної Ради України. – 2010. - №33. – с.470.

7. Режим доступу: <http://job.ukr.net/news/kazhdyj-vtoroj-ukrainec-ne-rabotaet>.

8. Режим доступу: <http://www.unian.net/ukr/news/news-403318.html>.